

Історія

«Батько Махно» в Польщі

Минуло 130 років від народження одного з найвідоміших анархістів, та ще не всі сторінки його біографії вивчені. Легендарне життя Нестора Махна викликає занадто багато питань – більше, ніж існує відповідей. Якщо про його політичну та військову діяльність на чолі повстанських селянсько-анархістських формувань на території України у 1918–1921 роках відомо чимало, то про життя на еміграції збереглися уривчасті дані. Та все ж спробуємо прослідкувати шлях отамана в Польщі.

Інтернування в таборі

Після останньої невдалої для махновців битви з військами більшовиків в Україні, отаман отримує серйозне поранення та вирішує врешті перейти кордон із Румунією. Разом із ним 28 серпня 1921 року емігрує й частина близького оточення. Становище анархістів у країні було неспетним. Допоки ще не вирішено остаточно питання кордонів між Румунією та Радянським Союзом (визнання Бессарабії за Румунією) і не встановлені дипломатичні відносини на офіційному рівні, самі махновці використовувалися румунською владою як засіб тиску на більшовиків. З іншого боку, відкрито проти СРСР ніхто не наважувався виступити, не дивлячись на антирадянські настрої румунського уряду. Махно розумів, що пошук нового притулку є справою часу.

Кардинальні зміни настали в квітні 1922 року. На конференції в Генуї (Італія) Радянський Союз отримує міжнародне визнання. Практично одночасно змінюється політична ситуація в самій Румунії. Зокрема, новий міністр закордонних справ був зовсім не проти видати Махна та його прибічників СРСР. Не гаючи часу, треба було тікати. 11 квітня Нестор Іванович і ще 17 осіб здійснили спробу перейти польсько-

рантуванні безпеки від радянської сторони для Нестора Махна та його прибічників після повернення до України. В такому разі він погоджувався на співпрацю із СРСР. Галина Кузьменко отримала відлов, що зворотення її чоловіка буде розглянуто. Хоча насправді для радянської влади такий розвиток подій видався неприйнятним. Єдиний варіант для «батька» опинився вдома – екстрадиція у якості кримінального злочинця, а не політичного лідера.

Ув'язнення й суд

Радянська влада не втрачає надію повернути Махна. І навіть здійснює спробу його скомпрометувати в очах польської держави. Поширюються чутки, що нібито більшовицький агент Адольф Красно-

чоло, волосся довге, зачесане назад, очі блищать, бігають... усмішка хитра, трохи іронічна».

3 грудня махновців звільнили. А радянське посольство розповсюдило чутки, що «батька» виправдали, оскільки польська влада планувала його відправити в Україну для підготовки антирадянського повстання.

«Під ковпаком» у Торуні

Як би там не було, звільнення з'язниці не дало повної свободи. Надійшов чіткий наказ про місця поселення та заборону їх залишати без офіційного дозволу. Так, Махно з родиною (в ув'язненні Галина Кузьменко народила доньку Олену) мав оселитися в Торуні, Іван Хмара – в Познані, а Яків Домашенко – в Бидгощі.

29 грудня 1923 року Махно приїздить до Торуні. Становище отамана та його прибічників стало дійсно важким. Вони бідували. грошей катастрофічно не вистачало. А роботу знайти було надзвичайно важко. В одному з листів за лютий 1924 року до І. Хмари Махно писав: «Не падаю духом, хоча уже сьогодні змушений був позичити гроші на житло. Може і тобі зможу частину вислати».

Махно в Торуні разом зі знайомими анархістами заснував швейну майстер-

Нестор Махно,
фото 1921 р.
Джерело: Вікіпедія

здійснили спробу перейти польсько-румунський кордон у районі міста Бучач. Перехід на польський бік виявився справою не з легких. Як тільки група махновців наблизилася до польської прикордонної застави, їм відмовили в перетині кордону й наказали повертатися до Румунії. Коли ж група втікачів підійшла до румунського пункту — почувся, що і румунська сторона відмовляється їх приймати. Такі «ходіння» тривали майже всю ніч, аж поки не був отриманий офіційний дозвіл на перетин польського кордону.

Групу махновців одразу розмістили в таборі для інтернованих в м. Стшалково. На той час там перебували головним чином військові Армії Української Народної Республіки (УНР). Махно привертає увагу в таборі, гуртуючи навколо себе частину колишніх вояків Армії УНР. Однак, до об'єднання політичних опонентів не дійшло. Хоча польська влада й покладала певні надії на співпрацю Махна та Петлюри з метою організації великого антирадянського повстання в Україні, для Нестора союз із Симоном видався справою фантастичною. Так само і Петлюра не міг уявити себе по одному боці з махновцями, навіть у боротьбі проти спільного ворога. І якщо Симон Петлюра ніколи не вважав за можливе співпрацю (хоча б тимчасову) з більшовиками в роки національно-визвольних змагань 1917–1921 років і в еміграції, то його опонент не відрізнявся твердістю своєї позиції. Нестор Махно ще в роки Української революції укладав ситуативні союзи з більшовиками, а за кордоном його бажання продовжувати такого роду «партнерство» хоч дещо і зменшилося, та в 1922 році ще не зникло остаточно.

В травні 1922 року до табору в Стшалкові прибула Радянська релігійна комісія з новою проамністією для всіх, хто воював проти більшовиків. Не під-

падали під амністію тільки військово-політичні лідери, серед яких, звісно, — Махно. Агітаційна кампанія більшовиків виявилася настільки вдалою, що знайшлися бажачі повернутися на терени радянської України. Була серед них і невелика група махновців, які звернулися до «батька» з проханням посприяти перед польською владою їхньому поверненню додому. На що отримали відмову. Крім того, у складі комісії були більшовицькі агенти, що прагнули таємно зустрітися з Махном. Щоб попередити їхнє спілкування, всю групу махновців ізоловали та взяли під додаткову охорону в таборі.

Ще одна причина ізоляції Махна полягала в чутках про його можливу втечу до Чехословаччини. Відомо про лист, який Махно написав її президенту Томашу Масарику, де він описує своє становище та просить прийняти у своїй країні. Паралельно пише відкритий лист у липні 1922 року до польського Міністерства закордонних справ, щоб отримати дозвіл на виїзд: «Важке політичне становище Польщі й вимоги російських більшовиків прибрати з її території окремих осіб, що раніше зі зброєю в руках воювали проти них, робить наше перебування в Польщі неможливим. Крім того, даються ознаки важкої умови інтернування». Та офіційного дозволу ні від польської, рівно як і від чехословацької, влади на перетин кордону махновці не отримали.

Не маючи змоги залишити табір, Махно відправляє дружину Галину Кузьменко до Варшави із таємною місією — встановити контакт із Радянською Росією. 22 липня 1922 року вона передала письмове звернення чоловіка представникові радянського посольства. Головна його ідея полягала в га-

агент Адольф Красновольтський (а насправді агент польського розвідки) передає до посольства СРСР підписане Махном зобов'язання організувати на території Галичини антипольське повстання. З цього і розпалюється політичний скандал, що призводить до ув'язнення.

4 жовтня 1922 року Нестора Махна, його дружину, двох найближчих соратників — Івана Хмару та Якова Домашенка кидають до в'язниці в Мокотові (район Варшави). Їх звинувачували в наступному: шпигунство на користь СРСР; замах на державний устрій Польщі; пограбування польських маєтків і вбивство їхніх власників у південній Україні та єврейські погроми в роки національно-визвольних змагань.

Слідство велося цілий рік, а нових доказів, окрім підробленого зобов'язання Махна очолити антипольське повстання в Галичині, сторона обвинувачення надати не змогла. Розгортається широка кампанія на підтримку Махна серед анархістських кіл Європи та США. На цій хвилі всеохоплюючої підтримки Нестор Махно стає чи не загальним улюбленим. І не дивно, що сам судовий процес швидко закінчується, фактично не встигнувши розпочатися.

Судове засідання відкрилося 27 жовтня 1923 року, а через п'ять днів був оголошений вирок. Махновців виправдали. Доказів вини отамана не було. У суді Махно протягом годинного виступу представив себе громадським діячем, захисником українського народу, симпатиком Польщі та затятим ворогом більшовиків.

Судовий процес отримав розголос і висвітлювався в пресі. Так, в одній зі статей «Варшавської газети» знаходимо цікавий опис підсудного: «Маленький, дуже маленький чоловік, худий, у чорній куртці, в високих чоботах, низьке

апаратом заспокує швидку махновцю, де працює на рівні з усіма. Крім того, він планує використати майстерню як контактний пункт збору місцевих анархістів. Та і взагалі, «батько Махно» намагався бути в курсі всіх подій — читає пресу, досліджує інші політичні рухи й течії, листується з однодумцями в Німеччині (зокрема, з Петром Аршиновим).

Та все це відбувається під постійним наглядом польської влади й військової розвідки. Сам Махно зізнавався: «Мене тут так обставили агентами, що кожен крок відомий. Влада не вірить, що у мене нема нічого спільного із більшовиками».

Наприкінці березня 1924 року Махно пробує покінчити з життям. Достеменно не відомо, що стало причиною цієї спроби: важке матеріально-побутове становище й конфлікти в родині чи страх екстрадиції до СРСР після смерті Леніна та зміна політичної ситуації у країні. Проте на той час Махно стає реальною проблемою і для Польщі. Польська влада не проти видати йому візу на виїзд із країни без права на повернення.

Остаточне рішення залишити Торунь, а разом із ним і Польщу, Махно приймає після невдалої чергової спроби замаху на його життя радянськими спецслужбами в травні. 2 липня 1924 року Махно з родиною виїждить до вільного міста Данциг (сучасний Гданськ). На той час територія була не польська, а перебувала в підпорядкуванні Ліги Націй.

Однак спокійним життя Махна в Данцигу важко назвати. Події другої половини 1924 — початку 1925 року розвивалися з такою швидкістю та нерозв'язаністю, як у справжньому детективі. ■

Статтю підготовлено за матеріалами архівів.

Олена ГУМЕНЮК